

LUND
UNIVERSITY

**Demokratisk förmåga i framtidens mångkulturella
samhälle:
En analys av demokratiska teorier speglat mot skolans
värdegrund**

Ann-Louise Johansson

2014-01-09

Avdelningen för mänskliga rättigheter

Historiska Institutionen

Kurskod: MRSG20

Termin: HT terminen 2013

Handledare: Andreas Tullberg

Omfång: Antal ord (10000-15000)

**HUMAN
RIGHTS
STUDIES**
LUND UNIVERSITY

Abstract

The purpose of this research is to highlight the goals, concerning democratic ability, found in the fundamental value system written in the curriculum of the Swedish school, based on concepts of moral and democracy. Furthermore I want to examine what the concept ”demokratisk förmåga” indicates to teachers, and also exemplify how it is used in teachers’ everyday life.

This essay will inquire different kinds of democratic theories as they are presented by Bo Lindensjö and Kerstin Jacobsson, hoping to be able to identify the model that corresponds to the experiences teachers convey. In this way I hope to be able to conclude which model of democracy answer to the challenges our society faces today.

Key words: Democracy, Moral, Fundamental Value System

Nyckelord: Demokrati, Norm, Värdegrund

Innehållsförteckning

1. Introduktionskapitel	s 1
1:1 Inledning	s 1
1:2 Bakgrund	s 1
1:3 Problemdiskussion	s 2
1:4 Syfte	s 3
1:5 Frågeställning	s 3
2. Metod	s 3
3. Teorin	s 4
3:1 Tidigare forskning	s 4
3:2 Demokrati	s 4
3:3 Den offentliga demokratisynen av Kerstin Jacobsson	s 9
3:4 Norm begrepp	s 11
3:5 Presentation av värdegrunden	s 13
4. Egen undersökning/ Resultat	s 15
4:1 Presentation av lärarna och resultatet av enkätens frågor	s 15
4:2 Verktyg och vägledning för att förankra värdegrundens värde	s 16
4:3 Innebörden i ordet demokratisk förmåga/ kompetens hos eleven	s 16
4:4 Resultatredovisning	s 17
4:5 Analys, resultat och tolkning	s 17
5 Avslutande diskussion	s 22
6 Källförteckning, Bilaga	s 24

1 Introduktionskapitlet

1.1 Inledning

Debatten om skolan och dess demokratiska värdegrund har varit aktuell sedan den -94 fick sin definition inskriven som styrdokument i läroplanen Lgr94. Den ska förmedla och påminna om de grundläggande värden som samhället vilar på, öppna för samtal, möten och bidra till elevens självutveckling att kunna bli en aktiv demokratisk medborgare med ett sinne för resonemang och delaktighet, en förmåga till kritiskt tänkande och analysera. Min uppfattning är att demokratin har kommit att bestå av en ökad passivitet i samhället, medborgare engagerar sig allt mindre i politiken och istället börjar visa mer och mer politikerförakt. Jag uppfattar istället en inställning där medborgaren utifrån individuella intresse engagerar sig politiskt för en möjlighet till att påverka, det kan gälla allt ifrån miljö, globalisering, rättighetskränkningar och vardagsrasism. Det politiska intresse vilar på individuell identitet, sociala mediers forum och mångfald i kontrast till folkhemmets ideal och färdiga politiska paket som serveras väljaren och kan liknas en kund till de här färdiga paketen.

Ett samhälle ska arbeta för ett gemensamt mål, med allas bästa som utgångspunkt, men bidrar värdegrunden till att nå målet? Värdegrunden bygger på demokrati, men vilken demokratimodell är det som framtidens medborgare vill ha som ideal? Normen ska vara definitivt samtidigt som den ständigt ska ifrågasättas. Med ett främlingsfientligt parti representerat i vår idag gällande demokratimodell, kan vi då förändra den gällande normen med hjälp av skolans Lgr11 som nämner begrepp som värdegrund, demokrati och normer?

1:2 Bakgrund

”Barns och elevers *demokratiska förmåga* ska utvecklas för vår gemensamma framtida demokrati.”¹ Detta arbete ska ske i all daglig verksamhet och alltid vara lika aktuellt. Rektorer ska se till att personal har förmågan att diskutera, förmedla och tolka värdegrunden med kolleger och elever för att omvandla de teoretiska styrdokumenterna till praktik. Man ska också ha ett fokus på hur man tar avstånd till det som strider mot dessa värden. Respekt för allas lika värde ska uppnås genom kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser. Det ska märkas i det pedagogiska ledarskap där all personal ska utveckla ett medvetande om sina egna roller i skolmiljön som förebilder och förmedlare. Lärandet ska organiseras och genomföras vilande på demokrati och mänskliga

---

1 <http://www.skolverket.se/skolutveckling/vardegrund/vardegrundens-delar/demokrati-och-manskliga-rattigheter/demokratiskt-arbetsatt-1.195940>

rättigheter, det måste finnas utrymme för kommunikation och utveckling.

Grundskolan har som mål att varje elev;

”Kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter,

- respekterar andra människors egenvärd, tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling samt,
- medverkar till att hjälpa andra människor, kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen.”

(Lgr11 kap 2, normer och värden)

Eleven ska utveckla en förmåga att kommunicera och ett kritiskt tänkande som räknas till demokratiska förmågor, och är en förutsättning för ett liv utvecklat till en aktiv samhällsmedborgare i en demokrati. I skolmiljön, på alla ämnesval, ska det finnas möjlighet att kommunicera, reflektera kring gemensamma frågor utifrån normer och värden. Vare sig det är Idrott, Hemkunskap eller Religion. Man ska på så sätt utveckla ett kritiskt tänkande, kritiskt förhållningssätt och reflektion, det som enligt Skolverket demokratins framtid vilar på.

Dessa kriterier, mål och direktiv står angivna i skolverkets läroplan Lgr11, den genomsyrar hela skolans verksamhet och jag ska ägna denna uppsatsen för att försöka klargöra vad som egentligen är demokratiska förmågor och vad innebär begreppen normer, värden som elevers gemensamma frågor ska reflekteras kring? Vilka verktyg och på vilken individnivå hos läraren/pedagogen vilar det faktiska resultatet hos elevens demokratiska kompetens?

1:3 Problemdiskussion

Jag ser ett problem i hur man från en statlig nivå delegerar kommuner och slutligen läraren på individnivå att bidra och utveckla en demokratisk kompetens till elever. Detta sker utan direkta verktyg eller tydliga mål. Det är upp till varje enskild lärare att fylla dessa begrepp med innehåll som ska förmedlas som demokratisk kompetens till elever. Jag är intresserad om hur den demokratiska kompetensen kommer till och för att få en förståelse för bildning av normer och till hur man med hjälp av värdegrundens definition vill bidra till uppfattning av att man faktiskt har en tydlig och klar agenda.

Problemet enligt mig ligger på lärarhögskolans och skolverkets bristande kompetensutveckling med ett resultatet att det är upp till var och en lärare och pedagog att på eget intresse och möjligheter arbeta med att förankra dessa värden hos våra framtida demokratiska medborgare. Det finns de lärare som vänder bort blicken och de finns de som ser, ifrågasätter och

har kraften att ge eleven en chans att utveckla sin demokratiska kompetens genom att använda sig själv och sina värderingar som verktyg och sina kolleger som vägledning.

1:4 Syfte

Kontrasten mellan vad värdegrundens syfte och dess mål att bidra till demokratisk kompetens är för mig inspirerande och tankeväckande. Jag vill i min uppsats ge en presentation av värdegrundens innehåll, få en förståelse för dess begrepp med begränsning till norm/ moral och demokrati. Jag kommer få denna förståelse med hjälp av en enkät innehållande två frågeställningar till fem st lärare hoppas kunna få svar på hur de arbetar med värdegrunden angående dess mål med att ge eleven demokratisk kompetens som mål.

Varför är en diskussion av begreppet värdegrund så viktigt? Vilka teorier styr bildandet av normer och vilken betydelse har värdegrunden för eleven ska ta ansvar för sin omgivning och bli en ansvarstagande och solidariska medborgare? Detta kommer svaras på i löpande text utifrån teorierna för att mynna ut i en fråga som kommer ställas och analyseras utifrån resultatet. Är det så att det mesta av ansvaret kring värde, normer och elevers kompetens vilar på lärarens individuella intresse och värderingar? Och vad innehåller dessa begrepp för dem (lärarna) som ska förankra dem?

1:5 Frågeställning/ hypotes

Min frågeställning utifrån syftet lyder

- Vad innebär det att vara en fullständig demokratisk medborgare enligt värdegrundens tankar om demokrati och normer?
- Hur uppfattar, tolkar och använder lärare värdegrunden som styrdokument?

2 Metod

Detta är en kvalitativ studie med målet att försöka förstå och redogöra vad en demokratisk kompetens innebär för en elev i skolan. Detta utifrån värdegrunden som styrdokument. För att kunna besvara mina frågeställningar genomför jag dels en enkätstudie (bilaga 1) med fem lärare och pedagoger på olika skolor i Skåne för att förhoppningsvis tolka hur de ser på dessa begrepp. Jag har skickat ut en enkät (Bilaga 1) till fem st lärare och pedagoger som arbetar i skolor runt om i nordvästra Skåne. De har svarat via mail och lagt till uppgifter om ålder och vilken befattning och ämne de undervisar i. Annars har anonymitet garanterats. Frågorna som ställs efter en beskrivning från skolverket och utkast från värdegrundens definition är;

- 1) Vilka verktyg och vilken vägledning har du som lärare och pedagog tillgång till för att förmedla och förankra tolkningar av värdegrundens värden (ovan fet stil) till eleven?
- 2) Vad lägger du för innebörd i ordet demokratisk förmåga/ kompetens hos en elev?

I min redogörelse över lärarnas svar kommer jag att försöka kategorisera utifrån de huvudlinjer som utkristalliserar sig.

Jag kommer även att använda mig av tre forskares redogörelse för sina demokratiteorier för att analysera vilka modeller och ideal som styr demokratin idag. I min studie kommer jag att använda mig av flera olika demokratimodeller/ teorier.

Normer mäter värdena i värdegrunden och därför kommer jag att med hjälp av Mari Westers artikel om normer, redogöra för hur normer bildas, förändras och efterlevs. Demokratin idag innebär att vi till stor del överlämnar vi tolkningsföreträdet gällande normer och värderingar till politiker. Dessa ska sedan via värdegrunden leda oss in på vilken som kommer att bli framtidens gällande demokrati. Jag kommer redogöra för teorier kring normbildning med en tanke på att förmedla hur man i den demokratiska förmågan måste kunna ifrågasätta, diskutera, argumentera och slutligen förändra kring dessa normer.

Värdegrunden som begrepp kommer definieras och förklaras med hjälp av Värdegrundsboken, om samtal för demokrati utgiven av skolverket som stöd till lärare för att tolka dess värde med syftet att få förståelse för hur staten förmedlar värdegrunden.

3 Teori

3:1 Tidigare forskning

Värdegrunden är ett väl omdebatterat begrepp sedan det på 1990-talet fördes in som grunden i skolans läroplan Lrg94. Mycket forskning med värdegrunden i centrum har utgått från vilket resultat den har givit.

Demokratiutredningens forskarvolym ”*Demokrati och medborgarskap*” summerar demokratiforskningen och demokratiutredning på nittioalet. Demokratins teori och ideal tas upp av en rad olika författare.

Jag redogör med hjälp av Bo Lindensjö's text *Demokrati*² för olika demokratiideal och teorier för att sedan i analysen koppla de till vilken form av demokratiideal den demokratiska kompetens skolan väljer att förmedla eller i vilken önskvärd riktning man önskar de borde gå för att öka det demokratiska deltagandet i framtiden. Jag redogör därefter med hjälp av Kerstin Jacobsson, *Den*

² Lindensjö, Bo (1999) ”Demokrati” s. 11-35 i *Demokrati och medborgarskap* SOU 1999:77 Demokratiutredningens forskarvolym 11 Stockholm: Fakta Info Direkt

*offentliga demokratisynen*³, fler demokratiska teorier som likt ovan kommer användas i min analys.

Bildandet av hur vilka normer som utgör värderingar kommer jag att redogöra för under rubriken Normer. Jag kommer också redogöra hur man genom att ifrågasätta gällande normer får en så kallad demokratisk kompetens.

Därefter redogör jag värdegrunden, dess historia, definition och innebörden av begreppet enligt filosofer som tidigare forskat på ämnet. Detta för att senare i analysen bidra till förståelse hur och i vilken omfattning värdegrunden bidrar till elevens utveckling för att bli den aktivt önskvärda demokratiska medborgaren.

3:2 Demokrati

Nationalencyklopedin ger begreppet demokrati betydelsen folkstyre och folkmakt.⁴ Man kan också läsa att det finns många olika sorters demokrati, och att olika grupper ger begreppet olika förklaringar. De nämner beslutsdemokrati, direkt och indirekt demokrati, delaktighet, aktiva medborgare som röstar i val. De pekar också på att det inte räcker med demokratiskt tagna beslut för att räknas som demokrati, det krävs att människor är fria, jämlika, solidariska och visar varandra respekt.

Bo Lindensjö nämner den moderna demokratin som stora nationsstater med stor befolkning, mångfald i religion, kultur, etnicitet, språk och sociala skillnader. Han tar upp hur olika teoretiker skiljer på föreställningen om den moraliserande demokratin, där folket aktivt deltar i samhället för att förverkliga sig själv samt för allmänhetens bästa, och den realistiska demokratin, som pekar på hur splittrade ett folk faktiskt är, indelade i grupper och individer som inte vet vad de vill eller vet något om det allmänna bästa. I den realistiska demokratin är det de valda politikerna som utger folkviljan. Folket styr alltså inte, de bara ger sitt samtycke till ett politikerstyre som konkurrerar om medborgarnas röster. I en realistisk demokrati behöver medborgarna inte fylla några höga kunskapskrav eller politiskt intresse, Lindensjö återger ett citat där medborgare liknas vid kunder i en snabbmatsaffär, vilken vara ska man välja när alla antagligen är ungefär lika bra- man väljer den med mest färg, vackraste orden med löfte om god hälsa. I likhet med varans säljande yta arbetar de politiska partierna för att få de där rösterna, lockande bilder och fräsiga yta istället för att koncentrera sig på kunskap, sakliga argument och ärlighet. En politisk apati. Demokratin ska kanske ses som en fråga om folkvilja istället för kunskap?

Populistisk demokratisyn vilar på majoritetsprincipen, allmänintresset styr. En

---

3 Jacobsson, Kerstin (1999) "Den offentliga demokratisynen" s. 161-225 i *Demokrati och medborgarskap* SOU 1999:77 Demokratiutredningens forskarvolym 11 Stockholm: Fakta Info Direkt

4 <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/enkel/demokrati>

medborgare- en röst. Flertalets intresse vinner. Ett genomsnittligt intresse av nationen visar sig offentligt där majoritetsprincipen tillåter majoriteten inskränka på minoritetens intresse. Här nämner Lindensjö Brian Barry som tillägger att i splittrade samhällen baserade på etnicitet, religion eller kultur, med olika önskemål tillhör samma människor alltid majoriteten och den samma minoriteten kommer ständigt förlora. Majoritetsprincipen förvärrar och försvårar gränssättningar och gränskonflikter men är en metod att lösa konflikter mellan de med likvärdiga livsvillkor. Frågan angående individers och minoriteters säkerhet och rätt att försvara sig mot diskriminering och förtryck måste ingå i de vitala egenintresse som styr majoritetsprincipen.

Libertär demokrati, nyliberal folkligt styre som inte går ut över individens naturliga rättigheter som liv, frihet, egendom. En medborgare har rättigheter oberoende av demokratin och som en demokratisk regim inte får kränka. Staten får inte ingripa vad det gäller den privata sfären, friheten, egendomen och samvetet utan istället upprätthålla lag och ordning. Många ser den här formen av demokrati som utopisk. Individer får bilda intressegrupper och gemenskap utifrån sin egen syn på ett samhällsideal, vare sig det rör sig om gemenskap på socialism, kapitalism eller religiöst. Liberal demokrati, där socialt relaterade skillnader som bidrar till en ojämlig förutsättning i livskvalitet elimineras. Resurser fördelas efter hur behoven ser ut, olika behov ger olika insatser för ett jämlikt resultat. Rättvisans principer där Rawls frihetsprincip utger ett ”system av grundläggande fri- och rättigheter, som ger politiska fri- och rättigheter, personlig frihet och rätt till personlig egendom”. Alla är jämlika och är offentligt erkända med olika inriktningar i livet som ändå har lika rätt till rättigheter som kan ses som ett rättvist kontrakt mellan individer som har det goda livet för alla gemensamt. Den offentliga arenan ska därför begränsas till frågor om politiska rättigheter, inkomster, sjukvård och utbildning. Individens och gruppens identitet ska hållas på ett privat och från staten neutralt plan, vare det handlar om religiös, kulturell eller etnisk gemenskap. Neutralitetsmålet ser Lindensjö som orimligt och inte önskvärt för en politisk stat att hålla sig neutralt till till exempel rasism och sexism. Han ser tolerans som ett liberaldemokratisk ideal.

Kommunitär demokrati, en gemensam vision, där individens identitet bestäms av gemenskapen. Vi är sociala individer vars mål bestäms av gruppen som vi tillhör, vi vill därför tänka, handla och värdera det meningsfullt som för oss tillhör gemenskapen. Solidaritet är det som ger känslan av ett gemensamt öde. Vi föds in i det gemensamma, lever med det, lämnar det vidare till de som var här, lever med oss eller tar över efter oss.⁵ Fördelningen avgörs utifrån traditioner, erfarenheter och samhällsideal. Våra samhällsideal bidrar att vi inte behöver vara neutrala mot dem som inte delar idealen, söker de sig till oss och våra ideal så kan vi kräva att de rättar sig efter oss

---

5 Lindensjö, Bo (1999) ”Demokrati” s. 11-35 i *Demokrati och medborgarskap SOU 1999:77* Demokratiutredningens forskarvolym 11 Stockholm: Fakta Info Direkt s.21

för den gemensamma traditionella utvecklingens överlevnad enligt kommunitär demokrati. Denna nostalgiska syn påverkar dagens samhälle med mångfald och förändringar och istället för en inbillad enhet och stabilitet till historia måste man hitta en ny gemenskap med nya identiteter och visioner om hur ett gott liv ska se ut.

Radikal demokrati, gemenskapens frihet står i centrum, den ska inte vara underkastad något, ett oberoende som sätter gemenskapen för individen. Liberaldemokraternas individuella särintressen splittrar, enligt de radikala, solidariteten mellan medborgare. Vi väljer alltså med egenintresse politiker med ett egenintresse för att få möjligheten till egenintresset tillgodosett så långt som möjligt. Enligt radikal-demokraterna är människan en social varelse som behöver leva med andra för att utvecklas, präglad av jämlikhet, gemensamma intresse och social kontakt som är nödvändigt för demokratin. Politiken påverkar oss alla, även om vi är oeniga, det handlar om hur vi fördelar och tolkar våra rättigheter, vems rättigheter som ska ha företräde andras. Allt är en tolkningsfråga, och vi väljer vem som ska tolka detta åt oss. De radikala vill ha alla medborgares direkta deltagande, sedd som en plikt, i gemensamma frågor på en offentlig arena. ”Stark demokrati är något som görs av medborgarna, inte för dem.”⁶ Direkt-demokrati bidrar till ökad kompetens, kunskap och utbildning för medborgaren där den utvecklar en förmåga till kommunikation, dialog, diskussion och resonemang. De ser förbi egenintresse och arbetar för det allmännas bästa. Lindsjö nämner Freud som har visat på att vid genuint samarbete mellan arbetskamrater förlängs och bevaras relationen långt förbi det egna intresset. Som spelarna i ett lag, ett gemensamt arbete, gemensam känsla för vad gemenskapen behöver, en stark demokrati. Ett problem blir ännu igen det där idealet, den gemensamma visionen som alla väntas dela, det är oftast de privilegierades som gynnas och denna demokrati hotar individens identitet och osynliggör skillnader mellan identiteter.

Mångkulturell demokrati. I moderna demokratier tillerkänner staten alla medborgare lika rättigheter, en universell och ett jämlikt medborgarskap där alla offentliga identitet är jämlikar. Ett medborgarskap ger alla grundläggande välfärd, och lika möjlighet till utvecklande av en egen identitet. Enligt liberal-demokratiskt perspektiv avgör inte din särskilda identitet, tex om du kvinna, man, muslim, homosexuell, socialist, något i den offentliga betydelsen utan bara i den privata sfären, man kan jämföra det med din identitet som lärare, musikintresserad, samlare eller ryttare, på den här nivån när det gäller synen på betydelse av individens identitet ligger deras syn. Alla ses som jämlikar och det är på denna jämlikhetspolitik som mångkulturella demokrater reagerar, jämlikhet är inte nog. Staten måste tillföra förtryckta och marginaliserade grupper en positiv kollektiv syn i samhället för att bekräfta deras identitet och deras olikhet. Detta behöver inte ses som orättvist som liberalerna tror. Rättvisa är inte negativ frihet utan för att få möjligheten att utvecklas kräver

---

6 Ibid s. 23

rättvisan en *inte lika* behandling. Särskilda identiteter ger individen i samhället olika behov att tillgodose för en jämlik självutveckling. Förtryckta och marginaliserade grupper ska ha särrättigheter, legalt erkännande och offentligt stöd i deras kulturella praktik. För att besvara frågan om vilka det är som är särskilt förtryckta vänder sig Lindensjö här till Iris Young som enligt henne är grupper vars arbete gagnar andra istället för dem själv.⁷ ”De är uteslutna från deltagande i för gemenskapen typiska aktiviteter, arbetar under andras befäl, pådyvlas stereotypa identiteter och utsätts ofta för våld och kränkningar.”⁸ I dagens samhälle utgörs den gruppen av bland annat homosexuella, olika invandrargrupper, muslimer och handikappade, de befinner sig alla marginaliserade i en dominerande normbildande kultur med kriterierna vit, medelålders, man, heterosexuell, svensketnisk kristen, handikappfri medelinkomsttagare. Att inte offentligt erkänna dessa marginaliserade identiteterna är en form av förtryck enligt författaren. Man kan göra ett erkännande på många olika sätt, gå ut och förändra synen, utmana fördomarna genom, att som Lindensjö säger, ta majoritetens benämningar och med stolthet omvärdera dem, tex Black is beautiful, bögar, flata. Med offentliga erkännande förutsätter respekten för andra gruppers aktiviteter, ideal och värden. I texten nämns invandrade män från mellanöstern med en plikt att kontrollera sina döttrars livstil, detta ses enligt denna gruppen som moraliska normer och inte förtryck eller maktutövning, här synliggörs en konflikt med ett svensketiskt sätt att se på familj, döttrar och mannens dominans. Man kan heller inte ta alla i gruppens identiteter för enhetliga, givna och gemensamma, det förändras över tid, att leva som homosexuell för tjugo år sedan är inta samma som att leva som homosexuell idag. Man ska heller inte få en påtvingad identitet av staten för att man tillhör en viss grupp, tar exemplet homosexuell igen, att erkännas som homosexuell av staten ger de ingen rätt att ge individen deras bild av homosexuell, det finns lika många sätt att vara homosexuell på som det finns homosexuella. Den egna identitetens måste få bevaras.

Diskursiv demokrati. Svaret på frågan om hur vi borde leva våra liv eller vad som är ett gott liv skiljer givetvis sig när det kommer till vilken bakgrund, kulturell kontext, man härstammar ifrån. Denna oenighet ska inte ligga till grund för en demokratisk viljebildning redogör Lindensjö, författaren tar upp Habermas,⁹ fadern av Deliberativ, här Diskursiv, demokrati. Frågorna om det goda livet ska enligt Habermas besvaras av den enskildas fria val, och de normer som reglerar vårt gemensamma intresse och samtal ska skyddas med hjälp av kommunikationskunskap. I Diskursiv demokrati möts man, samtalar och resonerar, för att övertyga varandra används goda argument och skillnaden i makt, status och prestige lämnas utanför samtalsrummet. Man respekterar allas rätt att tala, vision, önskemål samtidigt som man ifrågasätter och kommer fram till en kompromiss, en

---

7 Ibid s.25

8 Ibid s.25

9 Ibid s. 29

lösning och ett handlande. Det ställs krav på tillräckligt med tid och en grundläggande kunskap för att ett idealiskt samtal ska kunna föras. Demokratin ska utföra handlandet efter att argumenten har avgjort frågan. Majoritetspolitiken får ge vika för individens och minoriteters rättigheter, diskussion ger ett fritt tillträde, lika rättigheter till deltagande. Denna demokrati ska gynna fri diskussion mellan jämlikar, öppnar en offentlig arena för opinionsbildning, ifrågasättande bland medborgare, grupper och organisationer där det gemensamma bästa ska styra, samtalen ska föras med skäl som är rimliga för alla, inte några extrema uttryck, utan man ska agera med respekt för sina samtalspartners. Med hjälp av att de demokratiska besluten vilar på argumentens kraft är inga beslut definitiva utan kan omvärderas över tid.

Lindensjö avslutar sin text med en tanke på att demokratin behöver, som han uttrycker det, omtänkas. Han hänvisar till Seila Benhabib notering om hur demokratins tre allmänna uppgifter, legitimitet, välfärd och gemensam kollektiv identitet, har utökats med en fjärde, att garantera marginaliserade grupper och minoriteter deras positiva särskilda gruppidentitet i samhället.¹⁰ Författaren pekar ut hur dessa uppgifterna verkar mot varandra, för att främja välfärden inskränker man på individens rättigheter, samt att den gemensamma nationalistiska identiteten inskränker på minoriteters positiva kollektiva identitet i samhället. Han räknar upp olika eventuella biverkningar på demokratins uppgifter med resultatet av att den särskilda kollektiva identiteten kan försvaga den gemensamma, konkurrens mellan grupper försvagar statens suveränitet och den kollektiva identiteten kan undergräva välfärden. Frågan är inte ”om vi ska införa populistisk, libertär, liberal, kommunitär, radikal eller diskursiv demokrati, de ska istället verka för att hjälpa till att identifiera demokratiska problem och spänningar mellan individuell autonomi, kollektiv gemenskap, rättigheter, välfärd, politiskt deltagande, omfördelning, gemensam identitet, gruppidentiteter- och kanske att genom avvägning balansera mellan välfärd, legitimitet, gemensam identitet och gruppidentiteter.”¹¹

Demokratin har kommit i en kris, och behöver omtänkas.

3.3 Den offentliga demokratisynen av Kerstin Jacobsson¹²

Jacobsson belyser att demokratins innebörd inte är tydlig eller given, det är tolkningar som förändrar, omprövar och förändrar demokratin över tid. Efterhand som samhällets förutsättningar ändras, ändras också demokratin. Men man får inte glömma att de med tolkningsföreträde är

---

¹⁰ Ibid s.30

¹¹ Ibid s.31

¹² Jacobsson, Kerstin (1999) ”Den offentliga demokratisynen” s. 161-225 i *Demokrati och medborgarskap*

SOU 1999:77 Demokratiutredningens forskarvolym 11 Stockholm: Fakta Info Direkt s. 161-

politikerna och deras stridsfrågor.¹³ Dessa olika politiska ideologier delar ord som demokrati, frihet och rättvisa och givetvis tolkar de dem olika, det är rätten till tolkningsföreträde kampen om makten det handlar om, och det är den aktiva demokratiska medborgaren som väljer. Demokratibegreppet kommer från historiska erfarenheter och Jacobssons studie har utgångspunkten om att begrepp förändras över tiden och dessa förändringar bidrar till en förståelse av de samhällsförändringar som sker vad gäller samhällsorganisation och – intressen. Begreppet visar då gällande ideal och förväntningar. I avsnittet över teoretiska utgångspunkter kan man vidare läsa om att för att fånga dessa demokratisyner, modeller, måste man titta på vilka andra begrepp som innefattar demokratin, vilka begrepp som kompletterar och implementerar demokratin i samhället. Dessa begrepp har olika betydelse, olika roller i olika tider. Olika demokratiteorier visar vem som utgör folket, det demokratiska deltagandet, samhälliga förutsättningar och vilka beslut folket kan påverka. Direkt demokrati förutsätter att medborgarna deltar i den politiska styrelsen i form av folkomröstningar. I den Representativa demokratin väljer medborgaren representanter som fattar de politiska besluten och tar därefter ansvar för dem. Författaren tar också upp olika demokratiideal, deltagandemokrati och konkurrensdemokrati. Det sistnämndas företrädare kan man se som Max Weber och Joseph Schumpeter.¹⁴ Här ska väljaren utse ur konkurrerande eliter i återkommande val och även ha möjlighet att sparka dåliga ledare. Deltagardemokratin kräver ett mer aktivt deltagande, i skola och ute i samhället som tex arbetslivet. De två modellerna har olika syn på sina medborgares förmågor och möjligheter. I en demokrati byggd på elitism som konkurrensdemokratin är det omöjligt att ha det förtroende för medborgaren som dessa deltagardemokratin förutsätter. Att delta i deltagardemokratiska beslut utvecklar deltagaren och en mer aktiv, handlingskraftig medborgare blir resultatet. Den konkurrensdemokrat vaktar gränsen mellan den civila och det statliga, medborgaren har givit sitt samtycke och får här inte vara delaktig längre.

Jacobsson nämner precis som Lindensjö kommunikativ demokrati, Lindensjö använde benämningen Diskursiv demokrati (se ovan), En demokrati med tvåvägskommunikation mellan styrande och styrda. Desto mer kommunikation desto mer representativ och överens med de styrdas vilja och med mer demokrati som resultat. Kommunikationen är i denna teori det väsentliga, mellan medborgare, mellan företrädare, på en tvångsfri grund med jämlikhet som medel och ett syfte till samförstånd för argumentets makt.¹⁵ Kommunikationens samtal sker i dag i pluralistiska samhällen där det inte råder en gemensam syn på normativa frågor och här ställs krav på kompromisser och ett mål om allas bästa och rätt till det goda livet.

Demokratiteorier bygger på antagande om samhället och medborgaren och i Sverige har man

---

13 Ibid s. 162

14 Ibid s. 164

15 Ibid s. 165

klassificerat dessa demokratiers syn i den tunna demokratin, den snabba demokratin och den starka demokratin. Den tunna har en individualistisk samhällsuppfattning där individen ses som en privat aktör med sina fri-och rättigheter centralt lokaliserade och med en stat som är begränsad och bunden. Återkommande val där representanter väljs. Den snabba demokratin har en kollektivistisk syn, med en elit som står upp mot folket. Man får fram sin vilja med folkomröstningar. Den starka demokratin ser medborgaren som en social, politisk och intresserad politisk varelse, som i möten och samtal med andra främjar allas intresse.

3:4 Norm begrepp

”Norm (Latin no`rma 'rättsnöre', 'regel'), handlingsregel, påbud om hur man bör handla eller om hur något bör vara beskaffat eller organiserat.”¹⁶

Med hjälp av Maria Westers artikel ”*Om normer, normbildning och uppförandenormer*”¹⁷ tar del av begreppet norm, hur det används, och teorin hur normer bildas. Det ska hjälpa mig med att förstå vad värdegrundens norm är, hur den påverkar elevens självutveckling, vad den grundar sig på och hur man ska arbeta mot den för att uppnå en demokratisk kompetens.

Wester har i sin studie utgått från utvecklingspsykologer som Piaget och Kohlberg. Piaget’s fokus ligger på barnet i sociala gruppen, *hur* barnet kommer fram till svar på frågor istället för själva svaret visar barnets psykologiska utveckling. Enligt Piaget teori visar att barns moralutveckling går från egocentrering till sociocentrism- från jaget till gruppen i centrum. Han skiljer också medvetande av regler från att praktisera utifrån regler, pekar på att i medvetandet av regler, kunskap och respekt, skiljer sig från den faktiska moralutvecklingen. Regler upplevs som något som kommer utifrån, och uppfattas som gemensamma överenskommelser. För att moralen ska utvecklas krävs det enligt Piagets teori ett samspel mellan jämnåriga barn, då nås upplevelsen av att moraliska regler blir ett fritt val.¹⁸

Kohlberg menar att utvecklandet av moralbedömningen påverkas av mognad och miljö, och med lagbundenhet.

Barnets utveckling av moral enligt Kohlberg

- Barn bedömer sina handlingar utifrån förväntningarna på straff.
- Vilken den egna vinningen blir utifrån ens handling.
- Barnet förstår andras åsikter, avsikter och kan anpassa sig till auktoriteter.
- Barnet kan identifiera individer eller grupper med hög status, följer dessa, utifrån lagar och

16 <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/norm/271418> 6/1-2014

17 Wester, Maria (2004): ”Om normer, normbildning och uppförandenormer” s. 29-47, *Tidskrift- för lärarutbildning och forskning* No 1-2

18 Ibid, s.31

regler.

- Högsta steget, som bara en minoritet av befolkningen uppnår, följer individen yttre regler, låter sig styras av egna moraliska principer och dessa är förankrade till altruism det vill säga att leva för andra, sätta andras intresse före sina egna, självupppoffrande. En högre nivå där rättvisa och jämlikhet styr.¹⁹

Wester nämner H.J. Eysenck som får representera en teori på biologiska faktorerens betydelse i moralutvecklingen. Han ser människan som självisk, aggressiv och omoralisk och alltid vill ha omedelbar tillfredsställelse. Eysenck ställer sig frågan varför inte alla beter sig omoraliskt då, varför uppför sig individen gott? Han ger två orsaker, sociala faktorer där föräldrar eller lärare inte ger motsvarande respons på det som ses som ett omoraliskt beteende. Biologiska faktorer formar våra personligheter, vi blir utåtriktade eller inåtvända med följderna att vi blir mer eller mindre mottagliga för betingning. Moralutveckling är enligt Eysenck kombination av sociobiologiska faktorer.²⁰ Ordet norm betyder måttstock, eller vinkelmått. Dess funktion är att tillåta, beordra, ge möjligheten till eller förhindra ett särskilt uppträdande²¹

Kennert Orlenius beskriver normer som ett samlingsbegrepp om handlingar som är önskvärda, det som är rätt och ses som plikt, eller inte önskvärda, det som är orätt och förbjudet.²² De bestämmer grundprinciper, baserade på de värderingar man tar för giltiga, föreskrifter om hur människor bör eller inte bör handla. Alla har normer, och dessa varierar från person till person som följd av detta kan man förstå att ingen saknar normer. Däremot kan det finnas icke-accepterade normer, normer som inte accepteras av andra, eller normer man kan komma i konflikt med angående vilken norm som ska gälla vid vilket tillfälle.²³

Psykologen Gunnel Colnerud menar att normer är en naturlig del av sociala sammanhang, och något som ofta utövas utan reflektion. Att ta beslut utifrån sina normer är att ge uttryck för sina värderingar. Individen ställs mot andras normer, överväger och handlar som individen anser är det rätta.²⁴

Rättssociologen Håkan Hydén använder begreppet normtriaden för att beskriva normer.²⁵ Normen har tre icke-hierarkiska delar, värden, kunskap och möjligheter. Värden som drivs av moral/ etik, politik och intresse utgör en del. Kunskapen kommer från förmågan att tänka/ handla/reflektera, våra erfarenheter och tradition. Den tredje delen innebär vår möjlighet att agera.

---

19 Ibid s. 32

20 Ibid, s.32

21 Ibid, s 33

22 Orlenius, Kennert (2001): *Värdegrunden- finns den?* Hässelby Runa förlag

23 Ibid, s. 15

24Wester, Maria (2004): ”Om normer, normbildning och uppförandenormer” s. 29-47, *Tidskrift- för lärarutbildning och forskning* No 1-2 s.33

25 Ibid, s. 33

Dessa tre delar påverkas av miljö, samhälle, natur och biologiska och fysiska förutsättningar. Resultatet blir handling i en situation utifrån aktuell norm.²⁶

Enligt Rättssociologen Per Wickenbergs studier i skolmiljö är normer alltid närvarande i hela skolans verksamhet, uppdraget gäller fostra och utbilda. Värdesystem är grunden i undervisningen.²⁷ Läroplanen fastslår vilka värderingar som ska gälla i den svenska skolan via värdegrunden -olika grundläggande värden ligger inbäddade och som det övergripande värdet står demokratin. Målet är att elever ska omfatta och handla utifrån dessa värden. Handlingen utgör ett uttryck för att eleven besitter en norm och värdering. Många projekt i skolan handlar idag om att skapa gemensamma värderingar och normer samtidigt som det står i läroplanen att skolan ska ”vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram” och att man ska ta personlig ställning och få möjlighet att göra så. När man arbetar med att skapa gemensamma värderingar visar det att elever reflekterat tar det alternativet som omgivningen anser vara rätt. Läraren formar här den moraliska hållningen i klassrummet. Det kan bli så att eleven gör en sak men egentligen tycker en annan. Sammanhanget styr, inte normen, eleven anses lydig, anpassad och skolan kan inte kontrollera vad eleven tycker, känner, vilka normer och värderingar de *egentligen* har. Det kan vara så att det vi tvingas in och måste regleras för att det till slut blir vår norm.²⁸

3:5 Presentation av begreppet Värdegrund

Jag ger här en förklaring och bakgrund till begreppet värdegrund, som utarbetad och definierad i skolreformen, detta för att bidra till en förståelse till min kritik och jag vill också återge någon av den kritik man kan läsa om i debatten angående värdegrundens betydelse för att bidra till en förståelse kring det laddade värde värdegrunden innebär.

”Värdegrund, De grundläggande värderingar som formar en individs normer och handlingar.”²⁹ Begreppets definition enligt Nationalencyklopedin, ger det innebörden att värdegrund är ett samlingsbegrepp för olika frågor inom moral, etik, normer, relationer och demokrati.

Värdegrunden kom till som ett begrepp, med väl utförligt innehåll, inskrivet i skollagen, läroplanen -94 som ett styrdokument för att genomsyra hela skolans verksamhet. Ingegärd Wärnersson, vår dåvarande skolminister gjorde därefter 1999 till ett så kallat värdegrundsår, då man ska tolka, beskriva och analysera dess innehåll. Värdegrunden är samhällets officiella barnuppfostran för att frambringa demokratiska värde i en demokratisk medborgare och medmänniska. Ordet värdegrund är en sammansättning av *värde* och *grund*, Pirjo Lahdenperä

---

26 Ibid, s. 34

27 Ibid, s. 34

28 Ibid, s. 37

29 Nationalencyklopedien <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/v%C3%A4rdegrund> 6/1-2014

definierar ett värde skapat av olika värderingar.³⁰ Värderingar, som styr allt vi gör i våra sociala konstruktioner, kan motiveras tydligt med tyckande, prioriteringar, reaktioner och attityder men de är inget som kan bevisas. Gemensamma värderingar markerar samhörighet men särskiljer samtidigt människor från varandra. Värdegrunden används som en central del i vår kultur för att skapa mening, värdighet, självkänsla, identitet, samhörighet, ordning och reda mellan invånarna i ett samhälle.

Lahdenperä & Hedin³¹ fortsätter med att likna värdegrunden vid ett hus, en stadig och fast grund som huset står på likt samhället som står och vilar på sina värden. De liknar huset som bebott av människor på samma vis som samhällets invånare. Värderingarna rör sig i relationerna hos de som bor där i form av uttryck genom samtal, spelregler och attityder. Härifrån kommer den demokratiska mentaliteten fram, viljan till samtal, kommunikation och vad man säger, hur man säger det, hur man lyssnar, och vilka man tillåter ta plats.

Filosofen Torbjörn Tännsjö, författare till boken *Grundbok i normativ etik* (2000), är kritisk mot skolans värdegrund.³² Föreställning om gemensamma värderingar hör hemma i totalitära samhällen hävdar han och lägger till att det är just skillnader i värderingar som gör demokratin levande och möjlig. Tännsjö har sin utgångspunkt i utilitarismen, det vill säga handlingar bedöms utifrån konsekvenser, att vi i frågan om olika val bör välja det som ger störst, mest nytta för, till flest. Man ska tänka realistiskt, klart och på ett systematiskt vis när det kommer till moraliska problem, något som verkar rätt kan visa sig vara moraliskt fel. Av detta skäl måste man försöka göra sig kvitt motsägelser i sitt moraliska tänkande. Utilitaristen, med konsekvenstänkandet, bryter därför med religiösa värderingar och vad som kan uppfattas som allmänt rätt eller fel. Skolans mål att skapa ökad förståelse och tolerans inför avvikande grupper motarbetar sig själv och detta mål genom att själv peka ut, diagnostisera elever som skolan anser vara avvikande, svaga eller annorlunda. Detta pekar Torbjörn Tännsjö på och menar med hans ord att skolan har en hycklande hållning. ”-Å ena sidan predikar man allas lika värde. Å andra sidan sorterar man barn och låter olikheter leda till radikalt skilda möjligheter att leva ett gott liv.”³³

Han tror på en politisk lösning, i ett jämlikt samhälle kan man uppnå en jämlik skola. Att vara olik ska inte medföra skilda möjligheter till ett gott liv. En materiell jämlikhet, solidaritetsperspektiv gör ett jämlikt samhälle möjligt, där välfärdsstaten garanterar hälsa,

---

30 Pirjo Lahdenperä (2001): ”Värdegrunden som exkluderande eller inkluderande diskurs.” s. 116-135. i *Värdegrund och svensk etnicitet*. Linde, Göran (red.) Lund: Studentlitteratur.

31 Hedin, C. Lahdenperä, P. (2000), Värdegrunden och samhällsutvecklingen, forskarrapport på uppdrag av Värdegrundsprojektet, Stockholm

32 Lindgren, Joakim (red.) (2004): ”Värdegrund och moraliskt handlande” s. 13-17 i *Perspektiv på skolans värdegrund – Värdegrundscentrums intervjuserie ”Möte med forskare”*. Umeå: Print & Media, Umeå Universitet.

33 Ibid s.14

utbildning och bra livsvillkor till alla.

Läroplanen ska inte ha någon utskrivna värdegrund med gemensamma värderingar enligt Tännsjö, som vissa forskare menar måste till för att skolan och samhället ska vara demokratiskt. Det är just där Tännsjös kritik kommer in, att hela demokratin vilar på värdegrundens betydelse, är det så att vi inte ha någon demokrati om vi inte har gemensamma värderingar? Han vänder på det, gemensamma grundläggande värderingar hör hemma i ett totalitärt samhälle, men även en totalitär regim har svårt att kontrollera allas tankar och känslor. Mot den bakgrunden visar Tännsjö att grundläggande värdeskillnader gör demokratin levande, och i dessa skillnader visar sig demokratis majoritetsprincip vara ett ypperligt verktyg. Majoritetens beslut blir lag, minoriteten följer demokratiska beslut men kan aldrig tvingas att vara positivt inställd, och vid tvång kommer det totalitära övergreppet in.

Sveriges mångkultur och mångfald bidrar till att det finns stora skillnader i grundläggande värdefrågor som gör en gemensam värdegrund svår att arbeta med. Människor, även de med samma bakgrund tänker olika i grundläggande moraliska frågor. Att vilja få människor att tänka lika för att en demokrati ska fungera är onödigt.

Tännsjö hävdar att demokratin är på väg att försvinna, globalisering, EU, marknaden, ekonomisk ideologi är faktorer han pekar på som visar den riktningen. Han önskar ett motstånd mot denna utveckling, den politik som idag vill uppfostra eleven i en särskild ideologi måste upphöra, istället anser han att man ska undervisa i hur en demokrati fungerar, beslutsfattande, dess teknik, möjligheter och modeller. Tännsjö efterlyser därför också en öppenhet kring de politiska ideologierna, inte partiernas propaganda, utan med hjälp av ideologierna lära sig tänka kritiskt, och olika i politiska frågor som man får i värdefrågor.

4 Egen Undersökning/ Empiri

4:1 Presentation av lärarna och resultatet av enkätens frågor

Lärare A) Man, 40 år undervisar i Svenska och Engelska i en skola på gymnasienivå.

Lärare B) Kvinna, 32 år undervisar i Engelska och tidigare So i en skola på 4-9 skola.

Lärare C) Kvinna, 37 år undervisar i Svenska och Engelska i en skola på 4-9 skola och med erfarenhet på alla åldergrupper.

Lärare D) Kvinna, 52 år arbetar som specialpedagog på en skola i årskurs 4-9.

Lärare E) Kvinna, 41 år undervisar i Religion och Engelska i en skola på gymnasienivå med erfarenhet även av åldersgrupper i klass 4-9.

4:2 Verktyg och vägledning för att förankra värdegrundens värde

”Jag upplever att de verktyg som finns är de som vi skapar själva, det vill säga hur mycket av detta vill jag ska genomsyra undervisningen.”

Lärare A

När man går genom svaren ser man att alla lärarna arbetar med värdegrunden som styrdokument utifrån individnivå, det egna intresset spelar in och några av svaren antyder att vissa lärare bryr sig mer och andra mindre. Regelsättning och murande av värdegrunden sker på individnivå och som pedagog måste man tydliggöra, markera och inte tillåta kränkningar baserat på diskrimineringsgrunderna i det dagliga arbetet. Lärare C understryker vidare att det är viktigt att ”som vuxen, pedagog och medmänniska markera och diskutera vad begrepp innefattar och hur de tas emot”, Lärare A går så långt som att säga att endast ha ett styrdokument som verktyg i dessa situationer att förlita sig på är ”lika enfaldigt som att tro på tomten”. Det är tydligt att gemensamt i alla lärares svar belyser betydelsen av att diskutera och tolka värdegrunden med andra lärare och kolleger. Några av lärarna nämnde Lgr11, skolverkets skrifter med kommentarsmaterial som bidrag till vägledning men trots att det förväntas räcka arbetar de efter en likabehandlingsplan som ska förankras och diskuteras av eleverna med hjälp av elevhälsan. För att få de verktyg till att utarbeta detta är det upp till varje lärares egna individuella och varierade intresse att inhämta verktyg anger lärare E, det medför enligt henne till stora skillnader mellan lärare och lärare, arbetslag och arbetslag, skola och skola, följderna av detta blir konflikter och otydligheter mellan lärare och mellan lärare och skolledare. Man anar också en godtycklighet när lärare D konstaterar att visst vill man ha entreprenörer som kan ta egna initiativ och tänka självständigt men bara inom de ramar som skolan satt upp för att inte störa andra och framföra detta på ett lugnt sätt.

4:3 Innebörden i ordet demokratisk förmåga/ kompetens hos eleven

*”Man respekterar i så hög utsträckning som det går **men** accepterar utan reservationer allas olikheter och avvikelser från den så kallade normen utan att kommentera, tala illa om eller kränka via sociala medier eller sms.”*

Lärare A

”För det handlar inte bara om ”de andra”, vilka de än må vara, det handlar lika mycket om att titta inåt, erkänna och våga se på det. Hur tacklar t.ex. det höga antalet (myndiga personers!) röster på Sverigedemokraterna? Genom att konstatera att de är mindre intelligenta? Nej, med en

öppen diskussion så klart! Utan att ta upp det till ytan kan vi heller inte visa på andra perspektiv.”

Lärare C

Samtliga lärare pekar på förståelsen för allas lika värden som en demokratisk kompetens. De visar också att eleven ska förstå grundläggande regler, följa de demokratiskt tagna besluten och ha en kunskap i hur ett demokratiskt samhälle fungerar. Lärare C definierar demokratisk kompetens som en vilja att förändra, tänka kritiskt och titta på de problem som finns i det demokratiska samhället idag. Hon uppger också att det innebär att förstå andras perspektiv och ha ett medvetande om hur ens beteende tolkas. Det kan man även se i lärare D och E:s svar, hur de poängterar hur den demokratiska kompetensen innebär att man ska bli självständig, stå för det man tycker, delta i diskussioner och samtidigt kritiskt granska och ifrågasätta sig själv och sin omvärld.

4:4 Resultatredovisningar

Efter att ha redovisat teori och resultat av enkäterna ska jag göra en analys av detta material. Jag gör det genom att sammanfatta enkätsvaren och jämföra dessa med varandra, koppla detta till teorin med syftet som bakgrund för att se vilka kopplingar dessa har till varandra.

4:5 Analys, resultat och tolkning

Lindensjö pekar på hur vi idag befinner oss i den realistiska demokratin, med ett splittrat folk, en mångfald i religion, kultur och sociala skillnader. Det är i denna realistiska demokratin värdegrunden har fått sin definition i skolreformens styrdokument. Vi har gett vårt samtycke till politiker för att de ska ha ett tolkningsföreträde att sätt ihop normer för att utgöra de värden som ska förmedlas till våra framtida demokratiska medborgare (eleven). Dessa konkurrerande politiker utgör folkviljan med hjälp av sin värdegrund och den efterfrågar inte någon direkt kunskap, kompetens eller engagemang av sina medborgare.

Vilken modell och demokratiteori är det då som staten har som mål för sina framtida demokratiska medborgare? Denna frågan måste vi först besvara för att bringa förståelse i vilken den faktiska demokratiska kompetensen är som efterfrågas. Detta är ju inte tydligt utskrivit eller definierat i värdegrunden.

Man kan välja att se det på en realistisk nivå eller en utopisk, dessa utgångspunkterna tänkte jag ha i min analys. Först konstatera vilken modell som är den gällande, vilken modell staten använder sig av för att nå till den, för mig, utopiska. Skolan motsvarar ju hur vårt samhälle ser ut, om än bara i en lite mindre skala. Jag använder mig av lärarnas svar på demokratisk kompetens och

vägledning för att förankra värdegrunden kombinerat med min teori inom demokratin för att nå ett resultat.

Det känns som om vi står inför ett omvärderande och nytänkande inom demokratin, och det är genom detta sökande som man sätter in fina, stora begrepp i ett styrdokument till skolan för att nå en framtida hållbarhet som motsvarar dagens samhälle med en omfattande mångfald.

Vi använder oss idag av en populistisk demokratisyn, majoritetsprincipen och allas rätt till en röst styr. Majoriteten styr på minoritetens bekostnad, olika önskemål om rättigheter och rättvisa resulterar i en orättvisa. Det bidrar till konflikter, diskriminering och ett egenintresse som vinner. Vi ser också inslag av en Libertära demokrati, främst ser man det på hur de yngre agerar och engagerar sig politiskt, det vill säga, med ett bildande av intressegrupper med inriktning på allt från miljö, vardagsrasism och specifika samhällsengagemang. Alla har det gemensamma goda som godtyckliga mål. Man kan se att värdegrunden har sin neutralitetsprincip grundat i denna form av demokrati, individen och gruppens identitet ska inte ut i det offentliga rummet, den har bara en betydelse på det privata planet. Lindensjö är kritisk till detta neutralitetsmål, det är inte möjligt att vare sig stat, och i detta fallet, skolan ska hålla sig neutral i värdefrågor, man kan ge exempel inom sexualitet och rasism, att en viss hantering och bemötande är inte accepterade i en demokratisk skola eller samhälle.

Den Kommunitära demokratin är den som växte fram på -70 och -80-talet, det gemensamma i fokus, gemenskapen styr individens identitet. Solidariteten utgör centrum och det vi samlas kring, alla ska ha av den gemensamma kakan. Men för att få tillhöra gemenskapen ska du också rätta dig efter gruppen enligt deras traditioner, erfarenheter och ideal. Det är en nostalgisk bild med en traditionell tolkning av de värden som utifrån denna form av demokrati arbetar fram den idag gällande värdegrunden. Denna form av demokrati bidrar till en segregation, utanförskap och diskriminering. Här kan vi se hur samhället på statlig nivå har tagit in ett främlingsfientligt parti i de styrandes rum.

” För det handlar inte bara om ”de andra”, vilka de än må vara, det handlar lika mycket om att titta inåt, erkänna och våga se på det. Hur tacklar skolorna t.ex. det höga antalet (myndiga personers!) röster på Sverigedemokraterna? Genom att konstatera att de är mindre intelligenta? Nej, med den öppna diskussionen så klart! Utan att ta upp det till ytan kan vi inte heller visa andras perspektiv.” Citat Lärare C

I den radikala demokratin är samhällsmedborgaren mer engagerad, och vill ha ett mer direkt deltagande och en större del i tolkningsföreträdet. Lindensjö ser att den radikala demokratin bidrar till en ökad kompetens, kunskap och en förmåga till kommunikation och resonemang för medborgaren, ju mer man kan påverka desto mer engagerar man sig. Man tar det till en nivå när

man anser det vara sin plikt att engagera sig. Regelsättning och murande av värdegrund sker enligt lärare A på individnivå och vissa lärare bryr sig mer och andra mindre. Man skulle kunna säga utifrån den engagerade läraren som bryr sig, att den har en befattning och en roll som speglar en radikal demokrati. Och förväntas också ha den för att nå värdegrundens mål. De använder ju sig själv som verktyget för att med hjälp av kommunikation och resonemang både sinsemellan och gentemot eleven för att utveckla elevens demokratiska kompetens.

”Läroplanen och medföljande kommentarsmaterial är ju de verktyg som förväntas räcka för detta ändamål men min erfarenhet är att det är upp till den enskilda läraren att själv söka efter de verktyg han/hon anser sig behöva. Intresset för att inhämta dessa verktyg skiljer sig stort från lärare till lärare, enligt min erfarenhet, vilket gör att det finns en stor risk att skillnaderna bli stora från lärare till lärare, arbetslag till arbetslag och skola till skola. Det är också min erfarenhet att dessa skillnader kan skapa allt från otydlighet till konflikter lärare emellan men också mellan lärare och skolledare.” Citat Lärare E

”Den största vägledningen upplever jag att jag får i utbytet med andra lärare, genom att tolka och diskutera tillsammans med skolans kollegor och med andra skolor.” Citat lärare B

Läraren motsvarar Freuds exempel på hur ett genuint samarbete mellan arbetskamrater (här läraren) förlänger och bevarar känslan för gemenskap och relationer långt förbi det egna intresset. (gentemot eleven) Läraren symboliserar spelarna i ett lag, arbetar för ett gemensamt mål av vad gemenskapen behöver, en stark demokrati. Här kopplar jag lärarnas styrdokument värdegrunden, de gemensamma värdena och idealen de förväntas ha, och skulle kunna verka för om det funnits rätt kompetens och krav på lärarna, för att här är vinnarna de med mest förutsättningar vad gäller tid och resurser, kunskap och stöd och som orkar att använda sig själv som verktyg. Samtidigt finns det även de som vänder blicken åt ett annat håll, de som väljer att inte se vilka normer som en demokratisk kompetens innebär. Som inte har stödet, kompetensen eller det individuella intresse som denna förankring av värden faktiskt innebär.

Lindensjöes mångkulturella demokrati är den som motsvarar hur den ultimata och mest rättvisa demokratin kunde sett ut i Sverige idag. Hur ett medborgarskap ger oss vår välfärd och att ens egna individuella, privata identitet inte styr vilka dina fri- och rättigheter är för att uppnå din egen utveckling. Alla ses som jämlika men jämlikhet är enligt den mångkulturella demokraten inte nog. Staten har i uppdrag att se till att förtryckta och marginaliserade grupper får ett högre värde och en positiv syn i samhället för att bekräfta deras identitet och olikhet. En rättvisa kräver inte en jämlik behandling. Olika behov till olika förutsättningar ska vara självklart för att tillgodose en jämlik självutveckling. Lindensjö nämner Iris Young i sin text för att med hjälp av henne förklara vem det är som är den förtryckta i samhället, enligt henne är det de grupper vars arbete gynnar

endast andra. De erkänns ingen delaktighet i samhället och får leva med av andra påtvingade identitet. Lindensjö nämner bland annat invandrargrupper, muslimer och handikappade som marginaliserade grupper i vår aktuella kultur med normen tolkad av de politiker vi valt till att ha tolkningsföreträdare, det vill säga den vite, medelålders, heterosexuelle mannen utan handikapp och som är etnisk svensk. Man måste i skolan erkänna allas identiteter, inte ta allas lika utan peka på allas olikhet för att nå en mångkulturell demokrati och därmed utgör en demokratisk kompetens.

”Som lärare har vi inte fått några speciella verktyg men jag tycker att svaret hör ihop med nästa fråga. Dvs vi blir hjärntvättade med allas lika värde och att alla ska vara inkluderade. Eleverna ska fostras till entreprenörer som själva kan tänka och ta egna initiativ men i skolan vill vi helst att de gör det på ett sätt som är lugnt och inte stör andra.” Citat Lärare D

Svaret på hur vi ska nå fram till en mångkulturell demokrati är den som av staten förespråkas idag, Diskursiv demokrati. En demokrati som vilar på en kompetens och kunskap kring att diskutera, resonera, kommunicera och resultera i ett möte. Faktum är att detta är det som lärarna pekar på är en demokratisk kompetens, eleven ska självständigt kunna delta i diskussionen, uttrycka sin åsikt och respektera andras åsikter i en öppen och kommunikativ verksamhet.

”Det är ett måste att som vuxen, pedagog och medmänniska, markera och att diskutera vad begrepp innefattar och hur de tas emot. Jag har även vänt på perspektivet i grupperna med elever om hur man uppfattas som person och människa om kränkningar tillhör det vardagliga och /eller ett sätt att visa makt/förakt eller vad man nu vill kalla det.” Citat Lärare C

Man möts, samtalar, övertygar varandra med goda argument och makt, status och prestige lämnas utanför samtalsrummet. Det är på denna nivå man vill att värdegrunden ska vara ett instrument. Men för att komma dit, till kommunikationskunskapen, krävs det att det erbjudas vägledning och verktyg som är väl fungerande och lätt åtkomliga för lärare och pedagoger i skolmiljön.

”Jag upplever att de verktyg som finns är de som vi skapar själva, det vill säga hur mycket av detta vill jag ska genomsyra undervisningen.” Citat Lärare A

För det är här i dessa samtal som man ska kunna komma att ifrågasätta normer, ändra värden och arbeta fram den demokratiska kompetens som ska möjliggöra en mångkulturell demokrati. Samtalen har regler, samtalen ska föras med skäl för att vara rimliga för alla, det finns inga utrymme till extremism, kränkning eller diskriminering. Man respekterar allas rätt att tala, allas vision om ett gott liv, man ifrågasätter, kompromissar och hittar en lösning som leder till ett handlande. Denna modell och teori av demokrati kräver tid, kunskap och resurser för att uppnå, skolan kan inte bara nås med ett styrdokument, här måste läggas resurser på lärares utbildning, kompetens, tid och individuella värderingar och lämplighet.

Denna demokrati är också unik då den inte är definitiv, beslut kan förändras med hjälp av kunskap och god argumentation. I vår framtida demokrati måste det finnas kriterier på att garantera allas identiteter, marginaliserade och minoriteter ska ha en starkare röst i samhället. Jacobsson nämner demokratin som föränderlig och med omtolkningar av värde som tidens tecken på förändringar. När samhället förändras förändras också demokratin. De som utarbetat och angett värdegrunden är politiker med tolkningsföreträde och i sin ideologi konkurrerar om väljaren. I begreppet Demokrati vilar våra ideal och värden. Vår just nu gällande demokrati visar vem som utgör folket och vad som kan påverkas. Jacobsson förtydligar Lidensjöes syn på den diskursiva demokratin, med förklaringen att med kommunikationen som teorin i diskursiv demokrati sker samtalen i de pluralistiska samhällen där det inte finns någon gemensam syn på normativa frågor, i dessa samhällen är kompromisser och mål som innebär allas goda liv högst väsentliga.

Vilka är då den *norm* som vi vill förändra med vår demokratiska kompetens och förmåga som kommer till utifrån att förankra värdegrunden? ”Värdegrund, De grundläggande värderingar som formar en individs *normer* och handlingar.”³⁴Piagets teori som nämns i Westers artikel visar att man skiljer på regler som medvetna med ett ursprung i kunskap och respekt och på regler som kommer utifrån, som gemensamma överenskommelser. Det är i de som kommer i form av överenskommelser och bildas i samspelet med jämnåriga barn som bidrar till en moralisk utveckling och en upplevelse av att regler blir ett fritt val. Mot den bakgrunden kan man visa på vilken stor och betydelsefull roll skolan och dess lärare, pedagoger har för att förankra den moraliska kompassen. Det är här som lärare och pedagoger behöver de verktyg som krävs för att göra detta möjligt i form av kompetensutveckling, särskild inriktning på utbildningen och en större förståelse från politiskt håll om vilket ansvar de har gentemot framtida demokratiska medborgare. Kohlberg lägger upp sin teori i moralutveckling på fem stadier, som naturligt går genom men där det femte stadiet endast nås av en minoritet av befolkningen, det stadiet som innebär att individen styrs av moraliska principer där andras intresse läggs före ens egna, där en högre nivå av rättvisa och jämlikhet styr. En moral och därmed tolkning av normen på en mångkulturell demokratisk villkor.

Däremot ser H.J Eysenck människan som självisk, omoralisk och är ute efter snabb tillfredsställelse, men som tack vare sociala faktorer som representeras av tillgängligt vuxenansvars respons får en betydelse av omoraliskt beteende. Fattas detta vuxenansvar ser man att de som verkar i skolans verksamhet i form av lärare och pedagoger får en allt större betydelse att förmedla och förankra normen. Lärare A har erfarenheten av allt fler elever som saknar dessa förmågor att respektera andras integritet och privatliv på grund av bristande vuxenansvar i elevens hemmiljö.

---

34 *Nationalencyklopedien* <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/v%C3%A4rdegrund> 6/1-2014

Här spelar Lärare As kompetens och intresse en stor roll för att använda sig själv som verktyg för att ta dessa diskussioner på en daglig basis och endast ha ett styrdokument i form av värdegrunden att luta sig mot.

Kennert Orlenius fastställer att normer är något som alla har, att ingen saknar normer, men det finns normer som inte accepteras av andra, som man kan komma i konflikt kring, om vilken norm som ska gälla vid vilket tillfälle. Normer är en naturlig del i det sociala livet, som ständigt vägs och kommas överens kring. Man tar sina beslut utifrån sina normer och har därmed agerat ut och uttryckt sina värderingar.

Slutligen värt att nämna för att förmedla lärarens ansvar och poängtera betydelsen är rättssociologen Håkan Hydens normtriad för att beskriva normer. Hur värden drivs av tre delar, värden, kunskap och möjligheter. Värden kommer från politiken via deras värdegrund i Skolreformen och här ser man att ett intresse spelar roll. Delen som utgörs från kunskap kommer från förmågan att tänka, handla och reflektera för att förändra dessa värden i gällande norm. Alltså har skolan i sitt uppdrag att fostra och utbilda dessa kriterier att ta till sitt värdesystem med ett mål om att förankra demokratisk kompetens. Ett kritiskt tänkande, både på ett individuellt plan som på en kollektivistiskt. Den tredje delen utgör våra möjligheter att agera utifrån vår norm, våra möjligheter att förändra, påverka och protestera. Alla dessa förutsättningar ska finnas i en modern demokrati med målet om allas rätt till ett gott liv.

5 Slutsats och avslutande diskussion

Mitt syfte i denna uppsats var att presentera värdegrunden, försöka få en förståelse kring begreppen demokrati, norm och värdegrund. Detta med hjälp av teori och sedan knyta den till svaren från fem st lärare från en enkät med två frågeställningar gällande deras syn på demokratisk kompetens samt vilken vägledning och vilka verktyg har de i skolans verksamhet. Den förståelsen bör ju finnas där för att med hjälp av värdegrunden förankra denna demokratiska kompetens hos eleven som kommer att bli framtidens demokratiska medborgare.

Värdegrundets begrepp fick sin innebörd med hjälp av Värdegrundsboken och jag bidrar också med en artikel skriven av filosofen Torbjörn Tännsjö som kritiserar värdegrundens moraliska hållning vad gäller allas gemensamma värderingar som efterfrågas i värdegrundens arbete. Hans kritik utgör en samlad uppfattning av de filosofer som forskat på värdegrundens betydelse, svårtolkade begrepp tvetydiga och tvetydiga mål.

Med värdegrunden i tankarna följer en begreppsanalys på norm, hur olika teoretiker redogör

sin förståelse i bildandet av gällande moral och hur man kan förändra och omtolka dessa. Att det inte är ristat i sten utan förändras i samhället med tidens gång. Detsamma gäller demokratimodellerna och teorierna, i själva verket är det utifrån gällande demokratiteori som resurserna läggs på de prioriteringar som utgör för hur vi tolkar, vilken påverkan vi har och slutligen vilka möjligheter och agera utifrån dessa den demokratiska medborgarens delaktighet avgörs. Lägg det inte resurser på skolans verksamhet, lärarens och pedagogens utbildning, stöd och rätta verktyg som måste erbjudas, ställa de krav på läraren som individ och dess lämplighet för att förankra och fostra den framtida demokratiska medborgaren, så får vi den demokratin vi förtjänar, inte efterfrågar. En tanke kring lösning med hjälp av möjligheter till påverkan grundad i kunskap kring ideologier, kommunikationskunskap och därmed följer naturligt ett engagemang och den aktiva demokraten kommer in på arenan.

Det ska inte vara som det är idag, att det mesta av ansvaret kring värde, normer och elevens kompetens vilar på lärarens individuella intresse och värderingar, det ska inte bli att vissa ger allt, medan andra kan vända sig ifrån utan konsekvenser för något närmare än en framtid gällande 10-15 år. Det ska märkas ut tydligare och konsekvenserna måste bli mer omfattande. Jag hade gärna sett i framtidens svenska mångkulturella demokrati att det lika klart som att lära sig att läsa, räkna och skriva finns Mänskliga Rättigheter som ett obligatoriskt ämne i skolan. Detta ämne skulle ersatt värdegrunden som styrdokument, skolreformen kan sätta ut tydliga mål med lättillgängliga verktyg och vägledning som stöd för lärare och pedagoger. Det är en förutsättning i en fungerande demokrati att varje medborgare förstår sina fri- och rättigheter samt skyldigheter för att en hållbar framtid där aktuella värden och frågor ständigt omvärderas och omtolkas.

Källförteckning/Referenser

Litteratur

- Pirjo Lahdenperä (2001): ”Värdegrunden som exkluderande eller inkluderande diskurs.” s. 116-135. i *Värdegrund och svensk etnicitet*. Linde, Göran (red.) Lund: Studentlitteratur.
- Orelenius, Kennert (2001): *Värdegrunden- finns den?* Hässelby: Runa förlag

Publikationer från myndigheter eller organisationer

- Hedin, C. Lahdenperä, P. (2000), Värdegrunden och samhällsutvecklingen, forskarrapport på uppdrag av Värdegrundsprojektet, Stockholm
- Jacobsson, Kerstin (1999) ”Den offentliga demokratisynen” s. 161-225 i *Demokrati och medborgarskap SOU 1999:77* Demokratiutredningens forskarvolym 11 Stockholm: Fakta Info Direkt
- Lindensjö, Bo (1999) ”Demokrati” s. 11-35 i *Demokrati och medborgarskap SOU 1999:77* Demokratiutredningens forskarvolym 11 Stockholm: Fakta Info Direkt

Uppslagsverk

- *Nationalencyklopedien* <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/enkel/demokrati> 6/1-2014
- *Nationalencyklopedien* <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/norm/271418> 6/1-2014
- *Nationalencyklopedien* <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/v%C3%A4rdegrund> 6/1-2014

Elektronisk Internetmaterial

- <http://www.skolverket.se/skolutveckling/vardegrund/vardegrundens-delar/demokrati-och-manskliga-rattigheter/demokratiskt-arbetsatt-1.195940>
- Stödmaterial från Skolverket. (2013) *Förskolans och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder*. DanagårdsLitho 2013

Artiklar ur svenska tidskrifter

- Lindgren, Joakim (red.) (2004): ”Värdegrund och moraliskt handlande” s. 13-17 i *Perspektiv på skolans värdegrund – Värdegrundscentrums intervjuserie ”Möte med forskare”*. Umeå: Print & Media, Umeå Universitet.

- Wester, Maria (2004): ”Om normer, normbildning och uppförandenormer” s. 29-47,
Tidskrift- för lärarutbildning och forskning No 1-2

Andra källor

Enkät till Lärare A 2013-12-31

Enkät till Lärare B 2014-01-01

Enkät till Lärare C 2014-01-01

Enkät till Lärare D 2014-01-04

Enkät till Lärare E 2014-01-04

Hej.

Mitt namn är Ann-Louise, jag studerar Mänskliga Rättigheter och är inne på andra terminen och skriver därmed en B-uppsats.

Mitt samhällsengagemang har fått mig att vilja undersöka det här med skolans värdegrund lite närmre, som begrepp, grundläggande värden, normer och demokratifostran.

På Skolverkets hemsida står det

”Barns och elevers demokratiska förmåga ska utvecklas för vår gemensamma framtida demokrati.”

Detta arbete ska ske i all daglig verksamhet och alltid vara lika aktuellt.

Rektorer ska se till att personal har förmågan att diskutera, förmedla och tolka värdegrunden tillsammans med kolleger och elever för att omvandla styrdokumentet till praktik. Man ska också ha ett fokus på hur man tar avstånd till det som strider mot dessa värden.

Respekt för allas lika värde ska uppnås genom kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.

Det ska märkas i det pedagogiska ledarskap där all personal ska utveckla ett medvetande om sina egna roller i skolmiljön som förebilder och förmedlare.

Lärandet ska organiseras och genomföras vilande på demokrati och Mänskliga Rättigheter.

Grundläggande värden

Skolväsendet vilar på demokratins grund. Skollagen (2010:800) slår fast att utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja *alla elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.*

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Undervisningen i skolan ska vara icke-konfessionell.

Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.

Denna text finns på sidan 7 i Lgr11. Det är Värdegrundens definition och all undervisning, utbildning och skolverksamhet vilar på dessa rader. Den består av stora, betydelsefulla värden som okränkbarhet, frihet, integritet, lika värde och jämställdhet. Men det saknas direktiv angående tillvägagångssätt, strategier, tolkningar om hur man når dessa mål och vilka tolkningar som ska gälla av begreppen. Hur man ska arbeta, vad som ska prioriteras,

vilken hierarkisk ordning begreppen ska ordnas har delegerats ut till var och en kommun att själva tolka och prioritera.

Utifrån dessa normer och värden som ska förmedlas kan man på sidan 12 läsa om ett av de mål staten satt upp som

”Skolans mål är att varje elev; kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstagande grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter”

Mina frågeställningar till dig

- Vilka verktyg och vilken vägledning har du som lärare och pedagog tillgång till för att förmedla och förankra tolkningar av värdegrundens värden (ovan fet stil) till eleven?
- Vad lägger du för innebörd i ordet demokratisk förmåga/ kompetens hos en elev?

Om något är oklart kring frågeställningen är jag tacksam om ni ringer.

Mitt nummer är 0725-533377.

Jag skulle vara tacksam om ni skulle vilja ange er ålder, vilket ämne ni undervisar i och till vilken årskurs.

Ni är givetvis anonyma i denna studie.

Får jag era svar innan 1/1 så ger det mig tid till att sammanställa svaren och bli klar med uppsatsen till deadline 9/1.

Tack för att ni vill dela med er av er erfarenhet och ge mig en insyn i det praktiska arbetet och vill ni ta del av det färdiga resultatet får ni givetvis det när jag blivit bedömd.

Med vänliga hälsningar Ann-Louise